

ŞİKÂYET DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI TEB'ASININ ŞİKÂYETLERİ

*The Complaints of Ottoman Society according to Record Book of
Complaints*

Saliha OKUR GÜMRÜKÇÜOĞLU*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da tutulan defterler arasında, Bâb-ı Âsâfi kataloğuna kayıtlı olan 1649-1653 yılları arasındaki Şikâyet Defterlerini kapsayan bu çalışmada, söz konusu dönemin hukuk ve adalet anlayışının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Bu sebeple halkın ya da idarecilerin hangi konularda şikâyetlerinin olduğu tespit edilerek, Osmanlı devletinde özellikle adalet alanında aksayan yönlerin belirlenmesine çalışılmıştır. Hiç şüphesiz söz konusu belgelerden elde edilen sonuçlar, dönemin hukuk işleyişini anlamak açısından önemlidir.

Söz konusu şikâyetler “Şikâyet Edilenler” ve “Şikâyet Edenler” olarak iki kısımda tahlil edilmiştir. Bu ayrımında özellikle hangi kurum veya görevliden daha fazla şikâyet edildiği, bu şikâyetlerin çoğunlukla kimler tarafından yapıldığının ortaya çıkarılması amaçlanmış ve söz konusu tasnifler tablo ve grafiklerle desteklenmiştir. “Şikâyet Konuları” başlığı altında ise, en fazla hangi konunun şikâyet sebebi olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Divan-ı Hümayun'dan idarecilere gönderilen ceza ve ikazlara da yer verilmiş ve bunlar “Şikâyetlerin Hukuki Sonuçları” başlığı altında ayrıca tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Şikâyet, Divan-ı Hümayun, ehl-i örf (kamu görevlisi), kadı, adalet

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (saliha_okur @ hotmail.com).

ABSTRACT

In this study; which covers Record Book of Complaints (Şikâyet Defterleri) between 1649-1653 that are recorded to the Bab-ı Asafi Catalogue among the books that are kept in Imperial Divan (Divan-ı Humayun); the purpose is to enlighten the law and justice approach of the era. Therefore, detecting the subjects complained about by the administrators or the public, it is aimed to determine specifically the failing sides of justice in the Ottoman Empire. Undoubtedly, from the point of understanding the operation of law, the results obtained from the aforementioned documents are important.

The complaints are analyzed in two sections: “Those who they complain from” and “The Complainants”. In this distinction it is aimed to clarify which officers and which institutions are most complained about and the aforementioned classification is corroborated by tables and graphics. It is aimed to determine the subjects most complained about under the title “Complaint Subjects”. Besides, place is given to the punishments and the warnings submitted from Divan-ı Hümayun to the administrators and the punishments and the warnings are separately analyzed under the title “Legal Consequences of the Complaints”.

Keywords: Complaint, Imperial Divan, public servant, judge, justice

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin idâri teşkilattaki yapılanma ve bürokratik yazışmaları yazıya dökme geleneği, günümüze kadar ulaşan büyük bir devlet arşivini miras bırakmıştır. Hiç şüphesiz sayıları binlerle ifade edilen söz konusu belgelerin titizlikle korunmuş olması, yıllar sonra araştırmacılara o dönemin yapısını inceleme imkânı sağlamaktadır. Bu imkân, gerek dönemin ana hatlarının belirlenmesi noktasında, gerekse tarihi olayların dönemin şartlarına uygun olarak yorumlanmasında araştırmacılara kolaylık sağlamaktadır.

Hukuk tarihi açısından Osmanlı Devleti’nde tutulan hem mahkeme kayıtlarının, hem de Divan’a gönderilen şikâyetlerin; ait oldukları dönemin hukuki yapısını ortaya koymada önemli belgeler niteliğinde olduğu bilinen bir gerçektir. Divan’da divan katipleri tarafından kaleme alınan Şikâyet

Defterlerinden 1 ve 2 nolu defteri kapsayan bu çalışma, İmparatorluğun farklı bölgelerine ait şikâyetleri içerdiğinden okuyucuya genel bir kanaat vereceğini umuyoruz. Nitekim incelenen 2215 adet şikâyetin dönemin adalet anlayışının tespiti ve yargı mekanizmasının işlerliği açısından önemli bilgiler içerdiği görülmüştür. Öte yandan söz konusu hükümler, hukuki açıdan Osmanlı teb'asının adli ve idari makamlar nezdinde hak arama çabalarını ve bu çabalara karşı ilgili makamların tavır ve yaklaşımını göstermesi açısından da ayrı bir önemi haizdir. İncelenen şikâyetlerin konu ve oran tasnifine geçmeden önce, Osmanlı Devlet bürokrasisinde önemli bir yere sahip Şikâyet Defterleri hakkında kısa bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz .

A. Şikâyet Defter Formları ve Genel Özellikleri

Osmanlı devletinde başlangıçta merkezi idareyi ilgilendiren bütün siyasi ve hukuki işlere ait emirler ve bu hükümlerin kopyalarının Muhimme Defterlerine kaydolunduğu bilinmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde Mühimme Defterlerine giren hükümler, konularına göre farklı defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Bunlar Şikâyet Defterleri, Ecnebi Defterleri, Name Defterleri, Ahkâm Defterleri ve daha sonraları Nişan Defterleri adında ayrı bir seri de kaleme alınmıştır¹. 1059/1656 tarihinden itibaren Şikâyet Defterleri Mühimmelerden ayrılarak müstakil bir defter çeşidini oluşturduğu zikredilse de², bu ayrımın kesinlik ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Zira bu durum XVII. yüzyıldan ziyade XVIII. yüzyılda daha belirgin bir hale gelmiş; halkın şikâyet ve anlaşmazlıkları sonucundaki hükümler ve fermanlar, berat ve benzeri kayıtlar şikâyet defterlerine kaydedilmiştir. Dolayısıyla Şikâyet defterlerinin zamanla daha hususi bir hüviyet kazandığını söylemek yanlış bir kanaat olmayacaktır³.

¹ İnalçık, Halil. (2000). Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (1. bs.), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 49-50.

² Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı. (1984) *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (2. bs.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 79.

³ Genç, Yusuf İhsan- Yıldırım, Hacı Osman. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (2. bs.) İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, s. 24. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Emecen, Feridun M. (2005) Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *TALİD*, 3 (5), s. 107-139. Soyer, Emel. (2007) *XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 78-100.

Şikâyet Defterleri iki seri halinde kaleme alınmıştır. Birinci seri Divan sicillatına kayıtlı Şikâyet Defterleri, ikinci seri ise Bâb-ı Asafî'ye kayıtlı Şikâyet Defterleridir. Birinci serinin ilki olan 1 nolu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivinde “Atik-Şikâyet Defterleri” adıyla ve A.DVNS.ŞKT.d koduyla geçmektedir. Bu seri 1649-1837 (1059-1253) tarihleri arasında olup toplam 213 adettir. İkinci seri ise A.DVN.ŞKT.d kodlu tasnifte 978-1014 numaralar arasında 1504-1819 (910-1234) yıllarını kapsayan birkaç sayfadan veya formadan oluşmuş 38 adet defter parçası bulunmaktadır⁴.

Makaleye konu edilen defterler A.DVNS.ŞKT.d koduyla 1649 yılına ait 1 numaralı defter ile 1652 yılına ait 2 numaralı defterlerdir. Bu defterler katalogda atik, ordu ve rikab olmak üzere üç ayrı isimde belirtilmiştir. 1649 yılına ait olan 1 nolu defter 30-21 ebadında, iç ve dış kapaklar ebruli karton kapak ve etiketlidir. Etiketle “*Şikâyet Defteri Min-evâili Muharremi'l-harem 1059 ilâ evâhiri Zilhicce 1060- 1*” yazılıdır. Bu defterin gerek şekil yönünden, gerekse gün başlıklı tarihleme yönünden Mühimme Defteri özelliğini taşıdığını belirtmek gerekir. Zira bazı tarihlerin onlu sisteme göre hükümlerin altına kaydedildiği görülmüştür. Bu şekliyle 90 numaralı Mühimme Defterini andırıldığı söylenebilir. Mühimme Defterleri tasnifinde 91 numaralı Mühimme 1056 (1646), Şikâyet Defteri olan 92 numaralı Mühimme ise 1067 (1656) tarihli olması aradaki boşluğun Atik-Şikâyet tasnifindeki 1, 2 ve 3 nolu defterler tarafından doldurulduğu anlaşılır. Dolayısıyla bu defterler aslında Mühimme tasnifinde olması gereken defterlerdir⁵. 1 nolu defter toplam 220 sayfa olup, 4-214 arası hükümler yazılmıştır. 1-3 ve 215-220 arasında ise numaralandırılmış boş sayfalar bulunmaktadır. Defter toplam 865 hüküm ihtiva edip, ortalama her sayfada 4-5 hüküm bulunmaktadır. Ayrıca sayfa sonundan başlayıp diğer sayfada devam eden kararlar da mevcuttur. Her kararın hüküm numarası metnin sağ üst yanında belirtilmiştir.

A.DVNS.ŞKT.d koduyla 1652 yılına ait 2 numaralı defter ise 35-21 ebadında, iç ve dış kapaklar ebrulidir. Defterin ön yüzündeki etikette “*Şikâyet Defteri min evâili Şevval sene 1062 ilâ evâili Muharremi'l-haram sene 1064-2*” yazılıdır. Defterin birinci sayfasında defterin hangi sadraazam döneminde yazıldığına dair kayıt “*Kuyûd-ı ahkâm-ı der zaman-ı Hazret-i Sadr-ı azam Ahmed Paşa yesserallahu mâ yeşâ' ve bi-ilmî Mehmed Efendi*

⁴ Genç-Yıldırım, s. 24.

⁵ Emecen (2005), s. 127-128.

Şâmî Zâde er-reisülküttâb tâle bekâhu an gurreti Za fî sene 1062” şeklindedir. Defter toplam 352 sayfa olup, hükümler 2-347 sayfalar arasında kayda alınmıştır. 348-352 arası numaralandırılmış boş sayfalardan ibarettir. Defterde toplam 1343 hüküm bulunup, her sayfada ortalama 4-5 hüküm mevcuttur. Bu defterde de hükümlerin numaraları sağ üst yanında belirtilmiştir.

B. Şekli Açısından Hükümlerin Değerlendirilmesi

Şikâyet Defterlerine Divan kâtipleri tarafından kaydedilen metinler yerel mahkemelerin kararlarına vaki itirazlardan, birden fazla şikâyet sonucu Divan’a havale edilmiş davalardan ya da doğrudan Divan-ı Hümayun’da görülmesi gereken şikâyetlerden oluşmaktadır. Kimi zaman reaya kimi zaman da görevliler tarafından Âsitâne’ye ulaştırılmış şikâyetler Divan’da incelenerek, bazen gereğinin yapılması bazen de mahallinde görülmeyip doğrudan Âsitâne’ye havale edilmesi ile karara bağlanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Divân-ı Hümayun’da tutulan Mühimme Defterlerinin içeriği ile benzerlikler taşıyan Şikâyet Defterleri, çoğunlukla reaya arasındaki ihtilafların, ehl-i örf ve halk arasındaki uyuşmazlıkların kaleme alındığı merkezi idarenin verdiği hükümleri kapsamaktadır.

Osmanlı’da şikâyetler üzerine gönderilen hükümler olayın geçtiği mahalde görevli ehl-i şer’den olan kadıya veya beylerbeyi, paşa, sancakbeyi, yeniçeri serdarı gibi ehl-i örf grubuna yollanırdı. Yerinde çözülemeyen ya da birkaç kere şikâyet olunmuş fakat, gerek davacı gerekse davalının verilen hükme riayet etmediği durumlarda ise, tarafların mübaşir veya başka bir görevli eşliğinde Âsitâne’ye gönderilmesi istenmekteydi. Bunun yanı sıra, incelenen metinlerde davanın mahalli mahkemede görülmeyip doğrudan Divan’a havale edilmesinin emredildiği hükümler de mevcuttur.

Osmanlı Devletinde şikâyette bulunma hakkı herhangi bir şarta bağlanmamıştır. Dolayısıyla zımmi-müslüman ya da reaya-askeri, herkesin Divan’a şikâyette bulunma hakkı vardır. Konuyla ilgili bölgenin idari amirlerine gönderilen hükümlerde, ahalinin Divan’a olan şikâyetlerinin engellenmemesi ve halkın bu konuda rencide edilmemesi gerektiği ihtar edilmiştir⁶.

⁶ “(...) Vusul buldukda sadır olan fermân-ı celilü'l-kadrim üzre amel edip dahi min ba’d mezburları himâyet edip ve her husus ile görüp gözedip Asitane-i saadetime varıp şikâyet ettiniz deyü ve âhar tarikle rencide ve remide etmeyip ve adam göndermeyip ve fukarâyı

İncelenen hükümlerde bütün bir kaza halkının şikâyetlerine rastlanıldığı gibi, kadın olsun erkek olsun bireysel şikâyetler de görülmektedir. Gerek toplu şikâyetler, gerekse münferid olanlar buldukları mahallin kadısına giderek onun vasıtasıyla Divan'a arz gönderebilirlerdi. Şikâyet şayet bir kaza halkı tarafından yapılmışsa daha ziyade “mahzar gönderüp” veya “arz-ı mahzar”⁷ şeklinde ifadelendirilmiştir. Bunun dışında halktan bir şahsın doğrudan Divan'a şikâyette bulunması mümkündür. Bu yapılan başvurular da “arzuhal edüp”⁸ veya “gelüp”⁹ şeklinde kaleme alınırken, kadınların ve diğer görevlilerin şikâyetlerinin ise çoğunlukla “mektup gönderüp”¹⁰ şeklinde ifadelendirildiği görülmektedir. Buna karşılık bireysel başvuruların yanında, ahalinin Divan'a gönderdiği şikâyetlerde de “arzuhal edüp”¹¹ ibaresinin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca kadı veya görevlilerin hükümlerinde de bazen “gelüp”¹² ibaresinin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla şikâyetin divana ulaştırılmasındaki ifadelerin tasnifinde çoğunlukla belirli ibareler kullanılmakla birlikte kesin bir ayrıma gitmenin pek isabetli olmayacağı kanaatindeyiz.

Öte yandan hükümler şikâyet defterlerine yazılırken çoğunlukla “hüküm yazılmıştır”, “hükm-i şerif verilmiştir”, deyimlerinin yanında; “emir yazılmıştır” veya “emr-i şerif tahrir olunmuştur” şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Bazı hükümlerde ise sadece “şurutuyla yazılmıştır” veya “yazılmıştır” ibarelerine yer verilir¹³. Hükümler incelendiğinde söz konusu

himayet ve siyanet üzre olup min ba'd re'âyâ fukarâsının ve memleket ahalisinin hilâf-ı şer'-i şerif rencide ve remide olduklarına kat'â rıza-yı şerifim yokdur ana göre emr-i şerifimin mazmunu ile âmil olasin (...)" A.ŞKT-2, 239/909.

⁷ “Samako Kazâsının ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ vesâyir fukarâsı südde-i sa'âdetime mahzar gönderip (...)” A.ŞKT-2, 53/221. Ayrıca A.ŞKT-1, 67/333; A.ŞKT-1, 4/4; A.ŞKT-2, 31/125 vb.

⁸ “Manastır Müftüsüne hüküm ki; Mehmed nam kimesne arzuhal edip (...)” A.ŞKT-1, 134/586, A.ŞKT-2, 31/127 vb.

⁹ “Keşan Naibine hüküm ki; Abdülhalim gelip (...)” A.ŞKT-2, 22/90.

¹⁰ “Beylerbegisine ve [...] Kâdısına hüküm ki; Sen ki kadısın mektup gönderip (...)”, A.ŞKT-1, 59/302; 126/556; A.ŞKT-2, 7/25 vb.

¹¹ “(...) Kazâ-i mezbûre tâbi' Kesrak nam karye ahali südde-i sa'âdetime arzuhal edip (...)” A.ŞKT-2, 24/97.

¹² “Yanya Sancağı begine ve Yanya Kadısına hüküm ki; Müteveffâ Ali Paşa oğlu olup Dergâh-ı mu'allâm müteferrikalarından müteferrika Seyyid zîde mecduhu gelip (...)” A.ŞKT-1, 25/119; 107/483; A.ŞKT-2, 32/128 vb.

¹³ “(...) mülk evleri gerü buna aliverilüp zabt ittirilme için şurutuyla hükm yazılmıştır.” A.ŞKT-1, 7/18; “(...) vech-i meşrûh üzre amel olunmak için şurutuyla hükm-i şerif yazılmıştır.” A.ŞKT-2, 9/35; “(...) şer'le görülüp hakkı gerüye alıviresün deyü emr-i şerif

farklı ifadelerin hükmün özelliği ile ilgili olduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca bahsi geçen ifadeler yer almadan kamu görevlilerine yapılan uyarılarla sona eren hükümler de mevcuttur¹⁴.

İncelenen hükümlerin bir kısmında şikâyet konusu olay izah edildikten sonra, hüküm kısmının “*buyurdum ki*” ifadesinden sonra yer aldığı görülmektedir¹⁵. Bu ifade metin arasında yer aldığı arada boşluk bırakılarak metne devam edildiği görülmektedir. Ayrıca ifadenin hükmün en sonunda yer aldığı örneklere de rastlanmaktadır¹⁶. Öte yandan belgelerde “...*buyurdum ki hüküm şurutuyla yazılmıştır*” ya da “*buyurdum ki şer’le yazılmıştır*” ifadeleri de dikkati çeker¹⁷. Bir başka nokta da, hükümlerin büyük çoğunluğunda hükmün sonunda hüküm tarihinin bulunmasıdır. Ayrıca hükümler defterlere kaydedilirken hangi dönemde olduğunu belirtmek için bazı sadrazam isimlerinin de açıkça yer aldığı görülür¹⁸.

Şikâyetlerde dikkati çeken bir özellik de, şikâyeti yapan kişinin iddiasını kuvvetlendirmek için müftüden bir fetva alarak mahkemeye başvurmasıdır. Böylelikle davacının dava konusu ettiği olaydaki haklılığı bir nevi desteklenmiş olmaktadır. Konu ile ilgili birçok hüküm olmakla birlikte Karaman Beylerbeyine ve Konya Kadısına gönderilen hüküm buna örnek teşkil eder:

tahrir olunmuştur.” A.ŞKT-1, 5/7; “(...) bu bahâne ile harbî ve müste’men kefereye tereke verilmek ihtimâli olmaya deyü yazılmıştır.” A.ŞKT-2, 8/29 vb.

¹⁴ “(...) Buyurdum ki; vusul buldukta sadır olan emrim üzere amel edüp bir an tevakkuf eylemeyüp müteveffa-yı mezbur İbrahim’in garet olunan emvalinden mezbur Rakka Voyvodası Mehmed’in kıyas eylediği binbeşyüz kuruş vesâir eşyasın miri için bi’t-tam talep ve tahsil ve aynı ile Âsitâne-i Saadetime gönderüp zimmetinde bir nesne alikomayasun husus-u mezbur bizzat mukayyed olup ahz ve celb humayet ve sıyanet sebebi ile memur olduğun hizmet-i hümayunum avk ve tehirden ihtiraz eylesesün. Fi 41 S. sene 59.” A.ŞKT-1, 22/104. Ayrıca A.ŞKT-1, 23/106; 34/168; A.ŞKT-2, 4/16; 8/30 vb.

¹⁵ “(...) buyurdum ki; vusul buldukta sadır olan fermân-ı celilü'l-kadrim mucebince amel edip dahi mukata’a-i mezbûre nevâhilerinde vâki’ kurâların kadimde voyvoda zabt eylediği üzere bunu dahi vakfın malına zarar gelmemek üzere voyvoda-i mezbûre zabt edip vakfa ait olan hukûku vakit ve zamânıyla erbâbına verip edâ eylesesün.” A.ŞKT-1, 27/127.

¹⁶ “(...) deyü düstur-ı mükerrer ve müşîr-i müfehham nizâmü'l-âlem vezâret ile yeniçerilerim ağası olan Süleymân Paşa edâmallahu te’âlâ iclalehu tarafından mektûb verilmeğin buyurdum ki. Evâhir-i L sene 62” A.ŞKT-2, 2/4; 3/10, 23/92 vb.

¹⁷ A.ŞKT-2, 222/856; A.ŞKT-1, 16/68 vb.

¹⁸ “Kuyûd-ı Ahkâm der zaman-ı Hazret-i Sadrazam ve Ekrem Derviş Mehmed Paşa fi'l-yevmi'l-işrîn şehr-i Rebiülahir sene 1063. Kuşadası Kadısı ve Güzelhisar Kazasında nâibü's-şer' olan Mevlânâ (.....) zide fazluhumâya hüküm ki; (...)” A.ŞKT-2, 161/617; “Der zamân-ı Hazret-i Vezîr-i a'zam Murad Paşa edâmallahu te’âlâ iclâlehu fi yevmi'l-erbi'a şehr-i Cemaziyelevvel sene tis'a ve hamsîn ve elf. Özü Paşasına ve (...) Kâdisına hüküm ki; (...)” A.ŞKT-1, 58/292.

“Sabıka Karaman Beylerbegisi müteveffâ kızı olan Har nam Hatun südde-i saadetime arzuhal edip bundan akdem Karaman Beylerbegisi olup vefat eden Hasan hâl-i hayatında bunun babasından izn-i şer’le intikal eden yerlerin gabn-i fâhiş ile alıp bahasın dahi vermeyip ziyade ta’addî ve tecavüz eylediğin ve bu bâbda şeyhülislamdan fetvası olduğun bildirip şer’le görülüp fetvâsı mücebince ihkâk-ı hak olunmak bâbında.....”¹⁹.

Osmanlı mahkemelerinde davalı ve davacıların kimliklerinin tespiti, baba adlarının belirtilmesi²⁰, yaşadıkları köy veya kasaba isimlerinin ve şikâyet esnasında ikamet ettikleri yerlerin açıklanması²¹; ya da görevlerine yapılan atıflarla mümkün oluyordu²². Öte yandan kimseye bir zararı dokunmamış halktan olan kişiler için de “*kendü halinde*”²³ ibaresi dikkat çekmektedir. Şikâyetler arasında esnaf örgütlenmesi içerisinde yer alan kişiler de mensup oldukları esnaf örgütüne göre adlandırılmışlardır²⁴. Gayr-i müslimlerden gelen şikâyet ve davalar ise “*zımmî*”, “*zımmî taifesi*” şeklinde kayda alınmıştır²⁵. Zımmî olarak vasıflandırılanların Hıristiyan ahali olmaları muhtemel gözükmektedir. Zira Yahudiler ayrıca “*yahudi*” olarak belirtilmiştir²⁶. Buna ek olarak şikâyetlerde “*kefere*” tabirinin de kullanıldığını görmekteyiz²⁷.

Şikâyetlerin reaya tarafından mı yoksa ehl-i örf veya ehl-i şer’den bir görevliden mi geldiği hususu, hükmü kaleme almada belirleyici bir unsurdur. Zira Osmanlı diplomatik dilinde yerli veya yabancı devlet erkânına yazılacak yazılarda kullanılacak elkâb ayrı ayrı tespit edilmiş, herkese görevli bulunduğu mevkiye göre elkâb kullanılmıştır. Genellikle her görevli için bulunduğu konum için belirlenmiş kelimeler dışında sıfat kullanılmamıştır.

¹⁹ A.ŞKT-2, 106/414. Ayrıca, A.ŞKT-2, 58/236; 289/1114, 344/1333 vb.

²⁰ “Keyvan oğlu Mahmud nam kimesne (...)”, A.ŞKT-1, 34/168.

²¹ “Vasilikos nam karye sakinlerinden Hošto nam zımmî (...)” A.ŞKT-1, 5/6; “(...) karye-i mezburede tavattun eyleyen Mezata Oğlu Ali nam kimesne (...)”, A.ŞKT-2, 65/268.

²² “Merhum ve ma’furun leh ceddîm Sultan Selim Han tâbe serâhu evkafından Karapınar mütevellisi olan Halil nam yeniçeri (...)” A.ŞKT-1, 6/17.

²³ “(...) bu bahane ile cemiyet edüp kendü halinde olan fukara ve reâyaya teaddi ve cevri (...)”, A.ŞKT-1, 23/106; A.ŞKT-2, 261/1005 vb.

²⁴ “(...) tüccâr tâifesinden Ahmed ve Mehmed nâm kimesneler (...)” A.ŞKT-1, 101/462; “(...) İzmir’de vâki’ Debbâğ tâifesi arzuhal edip (...)”, A.ŞKT-1, 54/273. Ayrıca bkz. A.ŞKT.-2, 4/15, 11/40, 15/58 vb.

²⁵ “Pavlarlos zımmî arz-u hal sunup (...)”, A.ŞKT-1, 19/86; A.ŞKT-2, 6/23 vb.

²⁶ “Yahudi tâ’ifesi mahallelerinde ve gayrî yerlerde ve müslümân çarşısında kasâblık etmeyip (...)”, A.ŞKT-1, 90/425; A.ŞKT-2, 12/45 vb.

²⁷ “Beşlik Kalesi keferesiyle haramî ve haydûd eşkiyâsı yekdil olup (...)”, A.ŞKT-1, 27/128; A.ŞKT-2, 6/20 vb.

Bu sebeple Fatih Kanunnamesinde de her makam için kullanılacak elkâb ayrı ayrı belirtilmiştir²⁸. Mesela incelenen belgelerde Aydın sancağında mutasarrıf olan Mehmed'e giden hüküm “*Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Hüdâvendigar Sancağı Alaybeyisi Halil zîde kadruhû ...*” şeklindedir²⁹.

Merkezden gelen emrin kaza organları ile birlikte mülki amiri de ilgilendirdiği durumlarda hitap her iki makama birlikte yapılırdı. Kullanılması gereken elkâb görevlilerin konumlarına göre belirli bir sıra dahilinde ve ayrı ayrı yazılırdı. Söz konusu sıra beylerbeyi-sancakbeyi-kadı şeklinde olurdu. Defterdar ve vakıf mütevellileri kadılardan sonra, müftü ise kadı'dan önce gelirdi³⁰. İncelenen şikâyetlerde her bir kamu görevlisine ayrı ayrı elkâb kullanıldığını gösteren örneklerin yanında, yerleşmiş teâmülün aksine doğrudan yapılmış hitaplara da rastlamak mümkündür³¹.

²⁸ Kânunnâme-i Âl-i Osman, md. 51: “*Ve cümle elkâb böyle yazıla. Vezir-i azama; Düstûr-ı ekrem, müşîr-i ešham, nizâmu'l-âlem, nâzîmu men'azîm il-ümem.... Ve müftî efendiye ve hoca efendiye ve kadiaskere böyle yazıla; Âlemü'l-ulemâ il-mütebahhirin, ešdal'ül-fudalâ il-müteverri'in, yenbû'ül-fadli ve'l-yakîn.... Ve defterdârını cânib-i divandan böyle yazıla; iftihâr'ül-ümerâi ve'l-ekâbir, muht'ar'ül-küberâi ve'l-efâhir.... Ve beylerbeyine böyle yazıla; Emîrû'l-ümerâ il-kirâm, umdet'ül-küberâ il fihâm, zülkadr-i ve'l-ihtirâm....Ve sancakbeyine böyle yazıla; Kıdvetü'l-ümerâ il-kirâm, umdet'ül-küberâ il fihâm, zülkadr-i ve'l-ihtirâm...Ve beşeryüz akçe taht kadılarına böyle yazıla; Akdâ kudât il-müslimîn, evlâ vülât il-muvahhidîn, mâdenü'l-fadli ve'l-yakîn, vârisü ulûm il-enbiyâ ve'l-murselîn, hüccet'ül-Hakk ale'l-halki ecma'in, el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet il-Melik il-Mu'in sahn müderrislerinden Mevlana-zîdet fedâilühu- yazıla. ... Ve yüzelli akçeli kadılarına; Kudvet'ül-kudât il-İslam, umdetü vülât il-enâm, mümeyyiz'ül-helal mine'l-haram Mevlana Kadısı -zîdet fedâilühu- yazıla. Anlardan aşağı kadılarına bir firka eksik yazıla....” Akgündüz, Ahmet. (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, (1. bs.) İstanbul: Fey Vakfı, 1, s. 330-331. Zamanla Kanunnamede geçen elkabda bazı değişiklikler olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyıla gelindiğinde daha ağır lafızların kullanıldığı görülür. Geniş bilgi için bkz. Feridun Bey. (1858), *Münşeatü's-Selâtin*, (2. bs.) İstanbul: Dârü't-tibâti'l-âmire, 1, s. 1-13.*

²⁹ A.ŞKT-1, 5/10; Ayrıca “Mahrusa-i İstanbul'da Ayasofya-i Kebir Cami-i şerifinde vâ'iz ve nâsîh olan kıdvetü'l-mesâlih ve'l-kirâm Şeyh Osman zîde takvahu arzuhal edip (...)” A.ŞKT-2, 3/13.

³⁰ Kütükoğlu, Mübahat S. (1995). “Elkâb”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 11, s. 51. “Üsküb Sancağı Begine ve Kadısına hüküm ki” A.ŞKT-2, 15/59; “Niğde sancağında vaki olan kadılarına ve kethüda yerlerine ve mütesellime ve yeniçeri serdarlarına hüküm ki” A.ŞKT-1, 17/71 vb.

³¹ “Düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfehham nizamü'l-âlem nâzîmü'l-ümem Veziriazam Mehmed Paşa edamallahu te'âlâ iclâluhunun kethüdâsı olan kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Ali Kethüdâ zide mecduhunun (...)” A.ŞKT-2, 190/733. “Birecik sancağı alaybeyisi olan Ramazan arz-u hal idüp (...)” A.ŞKT-1, 14/56. “Sen ki nâibsin Südde-i Saadetime mektup gönderüp (...)” A.ŞKT-1, 17/75.

İncelenen şikâyetlerde görülen bir özellik de bazı emirlerdeki muhatapların isim yerlerinin boş bırakılmasıdır³². Ayrıca hükmün gönderildiği yer isminin de boş bırakıldığını gösteren örnekler mevcuttur³³. Belgelere bazı isimlerin boş bırakılmasının nedenini L. Fekete, belgenin yazılış sırasında kâtibin, gönderilecek makamdaki görevlinin ismini bilmemesine bağlarken; Boris Nedkov ise Osmanlı kalemlerinden mükemmel bir teşkilat olduğunu belirterek, isim yerlerinin boş bırakılmasının söz konusu isimlerinin bilinemesi değil, yazılmasına gerek duyulmaması olarak açıklamaktadır. O'na göre özellikle merkezden gönderilen fermanlar hukuki birer belgedir ve bu sebeple belirli şahısların adıyla sınırlandırılmazlar³⁴. Her iki görüş de değerlendirildiğinde, Osmanlı'da bilhassa diplomatik alanda her ayrıntının düşünülüp uygulamaya geçildiği ve özellikle kaleme alınan belgelerin müsvettelerinin dahi saklandığı veya ayrı bir deftere kaydedildiği düşünülürse, söz konusu durumun kâtiplerin bilgisizliğinden kaynaklandığı görüşüne ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz.

Şikâyetlerde aynı hükmün birden fazla yere gönderildiğini gösteren örneklere de rastlanmaktadır. Böyle durumlarda metin tekrar edilmeyip, “*Bir sûreti Köprülü Kadısına Hitaben*”³⁵, “*Bir sûreti dahi Anapoli Kadısına yazılmışdır. Fi't-târîhi'l-mezbur*”³⁶ veya “*Kaza-i Haçil suret 1*” şeklinde ifadeler yer almaktadır³⁷.

Son olarak incelenen şikâyetlerde buyruclulara rastlamak da mümkündür. Bilindiği gibi Osmanlı diplomatiğinde buyruclular sadraazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptan paşa, beylerbeyi gibi yüksek rütbeli vazifelilerin, kendilerinden daha aşağı mevkilerde bulunan görevlilere gönderdikleri emirler için kullanılan bir terimdir. Özellikle XVI. yüzyıldan sonra bazı belgelere “*buyruldu*” kelimesinin açık ve okunaklı bir şekilde

³² “Ber-vechi arpalık Kastamonu sancağı mutasarrıfı olan (...) paşaya voyvoda ile mollasına ve Kastamonu kadısına hüküm ki” A.ŞKT-1, 23/108. “Ankara Kazası'nda nâibü's-şer' olan Mevlâna (.....) hüküm ki” A.ŞKT-2, 9/34 vb.

³³ “(...) Kadısına Hüküm ki” A.ŞKT-1, 8/26; “Zile ve (...) ve (...) ve (...) kadılarına hüküm ki” A.ŞKT-2, 338/1305 vb.

³⁴ Kütükoğlu (1995), s. 51.

³⁵ A.ŞKT-1, 15/58.

³⁶ A.ŞKT-2, 22/87.

³⁷ A.ŞKT-1, 207/837; 838; 839; 940 vb.

yer aldığı görülmektedir. Fakat XVII ve XVIII. yüzyıllardaki belgelerde kelimenin eskisi kadar açık yazılmadığı görülür³⁸.

Şikâyet Defterindeki belgelerin bazılarında “*buyruldukları mektup üzerlerinde yazılmıştır*”³⁹ ya da “*buyrulduhu hüccet üzerinde kalmıştır*”⁴⁰ şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca hükmün sonunda değil de derkenar olarak geçen açıklamalar da mevcuttur. Mesela Halep eyaletinde olan vezire, Kilis kadısına ve Ağraz voyvodasına gönderilen arazi ile ilgili hükümde “*Derkenar: Buyrulduhu Maliye beratı üzerindedir*” demektedir⁴¹. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi ve Tatarpazarı kadısına gönderilen hükümde gönderilen emrin kaybolduğu ve tekrar kayda alındığı zikredilir⁴².

C. İncelenen Şikâyetlerin Tasnif ve Tahlili

a. Şikâyet Edilenler

Atık-Şikâyet defterlerine yansıyan kayıtlarda yer alan şikâyet edilenlerin profili, Osmanlı hukuk uygulaması hakkında dikkate değer fikirler vermektedir. İncelenen 2215 hükmün 1793 adedinin Divan’a gönderilen şikâyetlerden oluştuğu tespit edilmiştir. Geri kalan hükümler Divan’dan mahalli mahkemelere gönderilen tayin, buyruk ve sair ilamlardır.

Öncelikle şikâyet edilenleri iki ana grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi devlet otoritesini temsil eden kamu görevlileri, ikincisi ise müslüman ve gayr-i müslim halkı temsil eden reaya gurubudur. 1793 şikâyet arasında 878 adet kamu görevlisinden 548 adet ise reyadan şikâyet edildiği görülmektedir. Kamu görevlileri arasında ise 733’ü Ehl-i örfü, 145 adedi ise Ehl-i şer’i konu alan şikâyetlerdir.

³⁸ Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (1. bs.), İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, s. 197.

³⁹ A.ŞKT-1, 20/91.

⁴⁰ A.ŞKT-1, 14/56.

⁴¹ A.ŞKT-1, 4/1.

⁴² “Derkenâr: Bu emr-i şerif zayi olmakla tekrar kaydından verilmek için ferman olunmakla vech-i meşruh üzere yazılmıştır. Fi evâsıt-ı R.A. ? sene 59. Mektubi Efendi”, A.ŞKT-1, 10/32.

Tablo 1: Şikâyet Edilenlerin Dağılımı

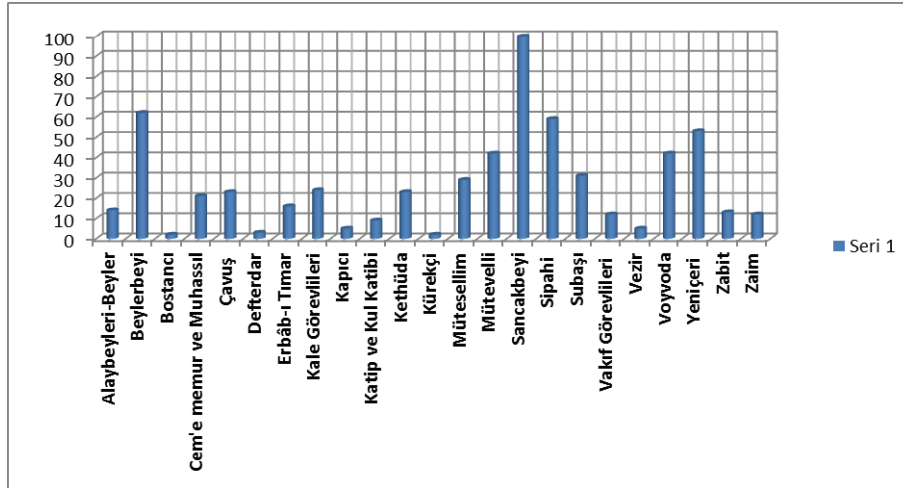
ŞİKÂYET EDİLENLER		
MÜSLÜMAN: 1562	EHL-İ ÖRF: 733	
	EHL-İ ŞER: 145	
	REAYA: 548	Erkek: 526
		Kadın: 22
	EŞKİYA: 188	
ZİMMİ: 138	HALK: 121	Erkek: 120
		Kadın: 1
	EHL-İ ÖRF: 3	
	DİN ADAMI: 13	

Rakamlar incelendiğinde kamu görevlilerinin reayaya nispeten daha fazla sayıda şikâyete konu olduğu anlaşılmaktadır. Oranlardaki söz konusu farklılığın izahı mümkündür. Zira reyanın kendi aralarındaki şikâyetlerinin daha ziyade mahalli mahkemelerin görev ve yetki alanına girmesi ve bu tür ihtilafların genelde mahalli mahkeme kararlarıyla çözülebilmesi, halkın Divan'a gönderdiği şikâyetlerin sayı olarak daha düşük olmasını beraberinde getirmiştir. Ancak mahalli mahkemeler veya yönetimler tarafından çözülemeyen hukuki idari ihtilaf ve şikâyetler, merkezi hükümete iletilmekte ve bunlarla ilgili olarak merkezi yönetim tarafından alınan kararlar, şikâyet defterlerinin konusunu oluşturmaktadır. Reayadan şikâyet edilenlerden 188 tanesinin eşkıya olması da bir anlamda kamu görevlilerinin şikâyeti anlamını taşımaktadır. Zira eşkıyanın şikâyetinin altında kamu görevlilerinin görevlerini gereği gibi yapamadıkları anlamı da vardır.

Bilindiği üzere Osmanlı'da ehl-i örfün görev ve yetki alanlarından biri mahkeme kararlarının uygulanması, ikincisi kamu düzeninin ve asayişin sağlanması, sonuncusu ise vergi toplanmasıdır. Dikkat edildiğinde her üç alan da yetki kullanımını gerektiren ve söz konusu yetkinin kötüye kullanılmasına imkân veren alanlardır. İncelenen hükümler arasında bu alandaki şikâyetlerin yoğunluğu da bu durumu doğrular mahiyettedir.

Osmanlı merkezi yönetiminin ehl-i örfün yetkilerinin kötüye kullanılmasının önüne geçmek için bir takım tedbirler aldığı bilinmektedir. Söz gelimi usulsüz akçe toplamanın önüne geçilebilmesi için, vergi miktarları ve reayadan istenen hizmetlerin neler olduğu kanunnamelerde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Keza bir mahkeme kararı olmadan (kadı marifeti) kimsenin cezalandırılmaması veya kanunname hükümlerine aykırı bir cezanın verilmemesi konusunda çeşitli kanunname ve adaletname hükümlerine konu olmuştur⁴³. Ancak bütün bu düzenleme ve kanunnamelere rağmen, Osmanlı devletinin on yedinci yüzyıldaki coğrafi sınırlarının genişliği ve denetim imkânının sınırlılığı dikkate alındığında, söz konusu hükümlerin uygulamaya istenen ölçüde yansımadağı ve yansımadağacağı düşünülebilir. Zira incelenen belgelerde ehl-i örften şikâyetlerin ehl-i şer'e nispetle fazlalığı da bu durumu ortaya koymaktadır.

Ehl-i örfü konu alan şikâyetlere bakıldığında en fazla şikâyet olunan kamu görevlisinin sancakbeyi olması (100 şikâyet) ve bu oranı beylerbeyinin izlemesi (62 şikâyet), sancakbeylerinin beylerbeylerine nispetle sayı bakımından daha fazla sayıda olmasına bağlanabilir. Zira Osmanlı'da aynı beylerbeyine bağlı birden fazla sancak olduğu ve beylerbeylerinin bu sancaklarda görev yapan sancak idarecilerinin amiri oldukları bilinmektedir.



Tablo 2: Kamu Görevlilerinin (Ehl-i Örf) Şikâyet Edilme Oranları

⁴³ Bu konuda geniş bilgi için bk. M. Akif Aydın. (2004). Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri, *Osmanlı Araştırmaları*, 14, s. 37-46.

Öte yandan Ehl-i şer' gurubu hakkında Divan'a gönderilen şikâyet sayısı 145'dir. Bu gurubu en fazla şikâyet eden gurubun reaya olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra sırasıyla ehl-i örf ve ehl-i şer' gurubu gelmektedir.

İncelenen hükümlerde halkın veya diğer görevlilerin kadılar hakkındaki şikâyet konuları muhtelifdir. Söz konusu şikâyetlerde merkezi idareden doğrudan kadılara gelen buyruklar göze çarpmaktadır. Bu hükümlerde kadıların derhal Divan'a gelmeleri emredilmektedir⁴⁴. Kadıların yaptıkları usulsüzlüklerden dolayı görev yerlerinin değiştirildiği veya sürgüne yollandığını ifade eden örnekler de mevcuttur⁴⁵. Buna karşılık hükümler arasında asılsız iddialarla halkı kışkırtıp, kadıları görevden uzaklaştırmak isteyen ehl-i örfün şikâyetleri de dikkati çeken hükümler arasındadır⁴⁶.

Kadılar hakkında Divana gönderilen şikâyetlerin diğer ehl-i şer'e nazaran daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ehl-i şer' hakkında yapılan toplam 145 şikâyetten 118 adedi kadılar hakkındadır. Buna karşılık toplam şikâyetler arasında, ehl-i şer hakkında yapılan şikâyetlerin ehl-i örf'e göre daha az olması, incelediğimiz dönemde adli yapının idari yapıya nispetle daha düzenli bir şekilde işlediğini göstermektedir. Bunda kadıların ehl-i örf'e nazaran, görev ve yetki alanlarının daha iyi belirlenmiş olmasını göz ardı etmemek gerekir. Keza kadıların bir hukukçu olarak hukuka uygunluk konusunda, idarecilerden daha duyarlı ve daha birikimli olmalarının rolünün de etkili olduğu muhakkaktır.

Şikâyetlerde müslüman ahali hakkında Divan'a gönderilen şikâyet sayısı Ehl-i örf'ten sonra 549 adetle ikinci sırayı almaktadır. Adam öldürme ve hırsızlık gibi adi suçların yanında, söz konusu şikâyetler daha ziyade halkın vergi ödemede yükümlülüğünde gösterdiği aksaklıklar konusundadır ve büyük çoğunluğu idareciler tarafından yapılmıştır. Söz konusu şikâyetler XVII. yüzyılda halkın vergileri ödeme konusunda ne denli zorlandığını da açıklar mahiyettedir. Öte yandan Gayr-i müslimler hakkında Divan'a gönderilen şikâyetlerin Müslümanlara nazaran % 10 civarında olduğu tespit edilmiştir. Zimmiler hakkındaki toplam 138 adet şikâyet arasında 121 adet şikâyetle halk birinci sırayı almaktadır. Daha sonra sırasıyla Din adamları ve görevliler yer gelmektedir.

⁴⁴ A.ŞKT-1, 84/399; 111/499.

⁴⁵ A.ŞKT-1, 167/703. A.ŞKT-2, 237/915

⁴⁶ A.ŞKT-1, 12/44.

b. Şikâyet Edenler

Atık-Şikâyet Defterlerinde şikâyet edenlerin oranı incelendiğinde, şikâyet edilen oranlarla benzerlik arzettiği görülür. Zira 1793 adet şikâyetten 809 adetle yine Ehl-i örf birinci sırayı almaktadır. Gerek şikâyet edilenler gerekse şikâyet edenler bakımından Ehl-i örfün birinci sırada yer alması, izaha muhtaç bir durum olarak gözükmemektedir. Şikâyet edilenler kategorisinde yer alan ehl-i örfü en fazla reayanın şikâyet ettiği tespit edilmiştir. Bu durum bize görevi kötüye kullanma veya görevi suistimal ile ilgili durumlarda, birinci olarak mağdur olan grubun halk olduğunu gösterir. Şikâyet edenler açısından incelendiğinde ise Divan'a en fazla şikâyet gönderen grubun yine ehl-i örf olması ve çoğunlukla şikâyet ettiği grubun diğer kamu görevlilerinden (ehl-i örf) oluşması görevliler arasındaki anlaşmazlığı da gözler önüne sermiştir. Söz konusu anlaşmazlıklar içerisinde amir konumunda olan görevlilerin, kendilerine bağlı olan diğer kamu görevlilerini Divan'a şikâyetlerine rastlanıldığı gibi; normal bir kamu görevlisinin, bağlı olduğu sancak veya beylerbeyini özellikle yetki tecavüzü ve görevi suistimal ile ilgili konulardaki şikâyetleri diğerlerine oranla önemli bir yekün tutmaktadır.

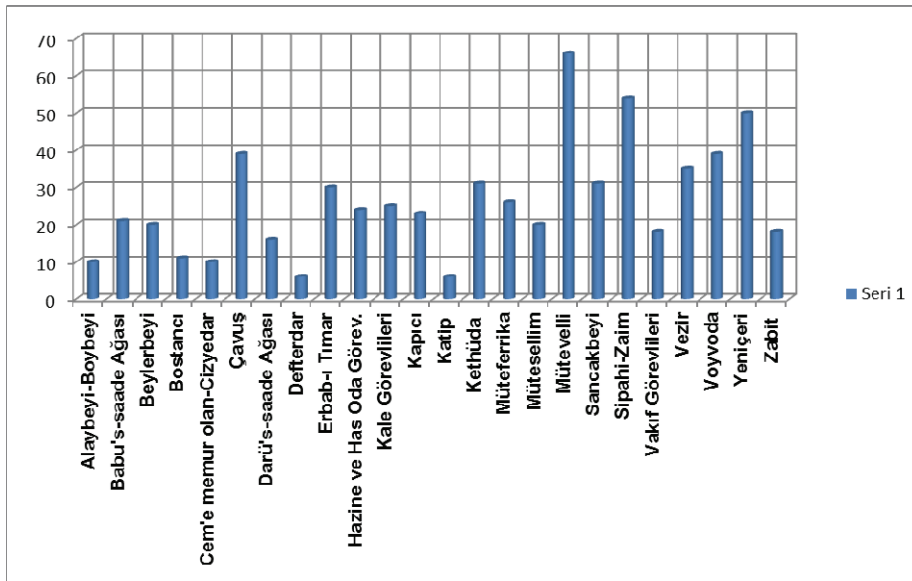
ŞİKÂYET EDENLER		
MÜSLÜMAN: 1657	EHL-İ ÖRF:809	
	EHL-İ ŞER: 153	
	REAYA: 714	Erkek: 645 Kadın: 69
ZİMMİ: 149	HALK: 124	Erkek: 120 Kadın: 4
	EHL-İ ÖRF: 18	
	DİN ADAMI:8	

Tablo 3: Şikâyet Edenlerin Dağılımı

Divan'a şikâyet gönderenler arasında 714 adet şikâyetle reaya ikinci sırada yer almaktadır. Bu da bize gerek görevliler arasındaki ihtilafın gerekse

herhangi bir görevlinin vazifesini suistimalinden en fazla halkın zarar gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Osmanlı'da bazı kanunnamelerin mukaddimelerinde reayanın ehl-i örfün kendilerine olan muamelesinden merkezi yönetime şikâyetçi oldukları ve onların bu şikâyetlerini önlemek için çeşitli tedbirler alındığı ve bu cümleden olarak kanunnameler isdar edildiği belirtilmektedir⁴⁷.

Tablo 4: Kamu Görevlilerinin (Ehl-i Örf) Şikâyet Etme Oranları



Osmanlı askeri ve idari yapısının üstünde yer alan beylerbeyi, sancakbeyi ve vezir gibi idarecilerin grafikte de görüldüğü üzere Divan'a gönderdiği şikâyetler birinci sırayı almaktadır. Şikâyet konuları çeşitli olmakla birlikte bu gurubun en fazla diğer kamu görevlilerinden şikâyetçi oldukları tespit edilmiştir.

⁴⁷ Kanuni döneminde hazırlanmış olması lazım gelen Kanun-i Osmani şu sözlerle başlamaktadır: "Merhûmân ve mağfurân atam ve dedem -nevverallahü teâlâ merkadehüma- nazar kılmışlar ve görmüşler kim zâlimler mazlûmlara zûlm kılıp hadden tecavüz edüp reâyânın hali mükedder olup ve ol sebepten Kânun-i Osmânî vaz etmişler. Yine ben dahi buyurdum ki..." bk. Akgündüz, *Kanunnameler*, IV, 296. Benzer ifadeler içeren bir adaletnâme için bk. Mustafa Çağatay Uluçay. (1944). *XVII. Asır'da Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa: Manisa Halk Evi Yayınları, s. 163 vd.

Son olarak şikâyet edenler arasında oran bakımından üçüncü sırayı ise 153 adetle Ehl-i şer almaktadır. Ehl-i şer'in şikâyet ettiği gruplar arasında da en fazla şikâyet edilen grubun kamu görevlileri (ehl-i örf) olduğu görülmektedir. Daha sonra sırasıyla reaya ,eşkîya grubu ve son olarak da ehl-i şer' grubu gelmektedir. Ehl-i şer' içerisinde Divan'a şikâyet gönderen grubun çoğunlukla kadı ve kazaskerlerden oluşması, ayrıca bu iki kesimin en fazla kamu görevlilerinden şikâyette bulunması adli mekanizmanın idareciler üzerindeki kontrol ve denetimini açıklar mahiyettedir.

Kadınların Divan'a gönderdiği şikâyetler incelendiğinde toplumun her kesimi hakkında şikâyetlerin yapıldığı görülmektedir. Bu durumda kadınların Osmanlı hukuk sistemindeki konumlarının ve gerek askeri gerekse idari kesimden bağımsız bir şekilde görevlerini ifa etmelerinin rolü olsa gerekir. Kadı ve Kazaskerlerin şikâyetinin içerisinde, idareciler hakkındaki şikâyetler birinci sırayı almaktadır. Daha sonra sırasıyla reaya, ehl-i şer ile eşkiya gurubu gelmektedir. Reaya hakkında Divan'a gönderdiği şikâyetler içerisinde 3 adet şikâyetin de gayr-i müslim ahali hakkında olduğu tespit edilmiştir. Ehl-i örf ve ehl-i şer' hakkındaki şikâyetlerin büyük bir kısmı görevi suistimal ile ilgilidir.

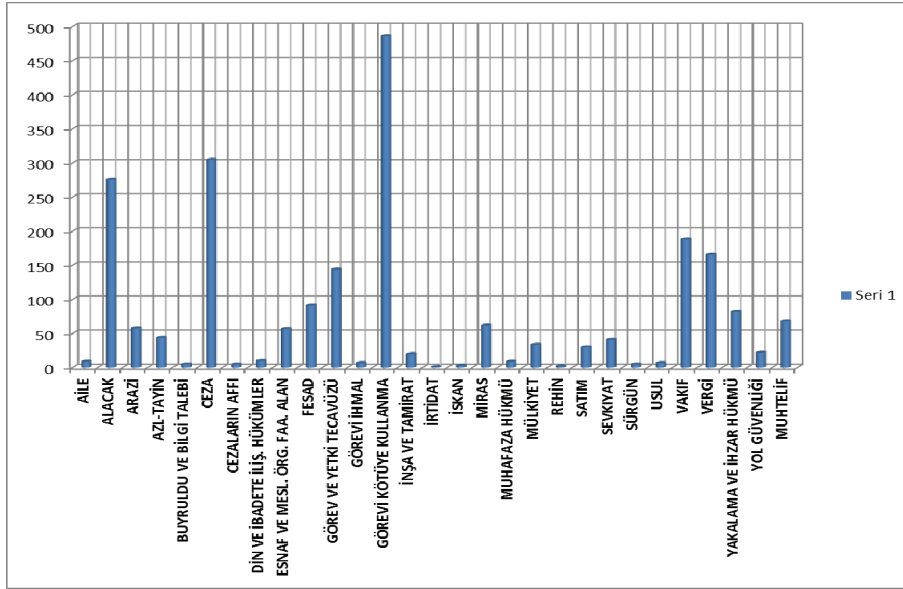
c. Şikâyet Konuları

İncelenen şikâyetler tasnife tabi tutulduğunda hakkında Divân-ı Hümâyun'a şikâyet gönderilen en büyük kesimin kamu görevlileri olduğu açıktır. Gerek ehl-i örfü gerekse ehl-i şer'i kapsayan söz konusu şikâyetler "Görevi Kötüye Kullanma" başlığı altında değerlendirilmiştir. Grafikte de görüldüğü üzere bu alandaki şikâyetlerin oranı, diğer şikâyet konularına nazaran önemli ölçüde fazlalık arz etmektedir. Daha sonra sırasıyla "Ceza" ve "Alacak" ve "Vakıf" ile ilgili şikâyetler dikkati çekmektedir.

Gerek askeri ve idari kanadı oluşturan ehl-i örf grubu gerekse ulema ve yargı sınıfını temsil eden ehl-i şer' grubu konusunda Divan-ı Hümayun'a giden şikâyet sayılarına bakıldığında (top. 877) görevi kötüye kullanma başlığı altında işlenecek kararların yoğunluğu ortaya çıkmaktadır. Zira alacak davaları dışında, görevli grubu hakkında Divan'a gönderilen şikâyetlerin büyük bir kısmı, görevi suistimal ve yetki tecavüzü alanına giren suçlar olduğu tespit edilmiştir. Özellikle görevi kötüye kullanma ile ilgili 486 adet şikâyet belirlenmiştir. Söz konusu şikâyetler kanuna aykırı akçe ve

erzak toplamak için devre çıkmak⁴⁸, başkasının mülkiyetinde olan malı zimmete geçirmek, vakıf mallarında şartnameye aykırı olarak tasarrufta bulunmak, ölenlerin tereke taksiminden haksız kazanç sağlamak, eşkiya ile birlik olup gasp, hırsızlık, yaralama, öldürme gibi olaylara karışmak şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca özellikle sipahi gurubunun vergiler konusunda halka yaptığı haksızlıklar, mülki amirlerin ise genellikle yetkilerini aşarak reyayı haksız yere cezalandırmaları önde gelen şikâyetler arasında sayılabilir.

Tablo 5: Şikâyet Konuları



Şikâyetlerde idarecilerin usulsüz olarak tahsil ettikleri cerimeler dikkati çekmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı hukuk uygulamasında, öldürme olaylarında kadı şer'e göre kısas uygulamasına hükmetmiş ise, katil idam olunur ve görevlilerin cerime alması yasaklanırdı. Şayet katil öldürülen kişinin yakınları tarafından affa uğramışsa maktulün varisleri diyet, görevliler ise cerime alırdı. Fakat burada da bir ayrıntı söz konusu ki, o da katilin serbest raiyyetli olup olmaması konusudur. Şayet katil serbest

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Emecen, (1994) "Devre Çıkma", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 9, s. 250-251.

raiyyetli ise cerimenin tamamını serbest tımar, vakıf ve emlakın sahibi alırdı. Şayet serbest raiyyetli değilse cerimenin yarısını tımar sahibi, yarısını defterde kime gelir yazılmış ise (subaşı-sancakbeyi-beylerbeyi) o tahsil ederdi. Bunun dışında beylerbeyi ve sancakbeyleri diyetten onda bir resim (öşr-i diyet) alamazlardı. Tahrir defterlerinde veya kanunnamelerde böyle bir payın ayrıldığı görülmemektedir⁴⁹. Buna rağmen idarecilerin atlılarla köyleri dolaşarak ahalinin malını yağma ettikleri kanuna aykırı cerime topladıkları bilinmektedir. Nitekim 1060 senesinde Kösendil ve İştib kadılarına gönderilen bir hükümde sancak mutasarrıfının adamlarıyla birlikte kanuna aykırı cerime adıyla topladığı paralar şikâyet konusu edilmiştir⁵⁰. Ayrıca reayadan tahsil edilecek cerime paraları hakkında, idareciler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları da belirtmek gerekir. Örneğin mahkeme kararıyla cerime almaya hak kazanmış voyvodalar veya diğer idarecilere vakıf görevlilerinin ya da subaşı olanların engel olduğu da anlaşılmaktadır⁵¹.

Cerime paralarının toplanmasındaki söz konusu usulsüz uygulamaların yanında, idarecilerin halka gereksiz tekâlif yükledikleri de incelenen hükümlerden anlaşılmaktadır. Divân-ı Hümayun'dan Ünye Kadısına gönderilen hükümde reayaya kanuna aykırı odun, saman ve arpa teklif edilmemesi vurgulanmıştır⁵². Ahalinin Osmanlı'da bazı hizmetler karşılığında vergiden muaf oldukları bilinen bir gerçektir. Buna rağmen idarecilerin zaman zaman halkın elinde bulunan resmi belgeleri dikkate almayıp, ilave vergi ve hizmete zorladıklarını gösteren şikâyetler de

⁴⁹ İnalçık, (2000). Adâletnâmeler, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (1. bs.), İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 114.

⁵⁰ “ (...)Köstendil Sancağı'na mutasarrıf olan Hasan tevâbi' ile gelip fukarânın evleri üzerine konup müft-ü meccânen yem ve yemeklerin alıp gadr eylediğinden mâ'adâ (...)hilâf-ı şer'-i şerif cerime nâmıyla küllî akçelerin alıp (...)” A.ŞKT-1, 174/727. “(...)Bolu Sancağı beyi taraflarından bunların defterli re'âyâsından (...) cerime ve sâyir bâd-ı hevâlarına müdâhale etmeleriyle re'âyâ tayifesi rahat görmeyip perakende ve perişan edip (...)” A.ŞKT-1, 168/705.

⁵¹ “ (...) kaymakam-ı mezbur ve voyvodası o makule cerime müstehakk olanları ahz edip şer' ve kanun ve defter mücebince cerimelerin almak istedikde merhum ve mağfûrun leh Mihrimah Sultan Evkâfi câbileri [...] voyvodaları ve ze'âmet subaşıları serbest re'âyâmızdır deyü şer' ve kanun ve defter mücebince cürm ü cinâyet ve bâd-ı hevâların almağa mâni' olmalarıyla (...)” A.ŞKT-2, 327/1262.

⁵² “ (...) paşa tarafından mübâşir ve adamları gelip kadimden olagelene muhâlif ve bilâ emr-i şerif odun ve saman ve arpa teklif edip arabanıza tahmil ve iskeleye indiresin deyü hilâf-ı şer'-i şerif rencide eylediklerin bildirip (...)” A.ŞKT-1, 30/144. Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 149/645; 150/650. A.ŞKT-2, 21/83.

bulunmaktadır. Divan'dan ilgili makamlara gönderilen emirlerde, söz konusu muafiyetnamelere uyulması gerektiği ifade edilmiştir⁵³.

Öte yandan şikâyetlerde sancakbeyi ve beylerbeyinin dışında diğer kamu görevlilerinin de görevlerini kötüye kullandığı görülmektedir. Özellikle vergi toplamakla görevli olan muhassıl ve mütesellimler hakkında Divan'a giden şikâyetlerden, ahalden kanuna aykırı para topladıkları anlaşılmaktadır⁵⁴. Konu ile ilgili kanunname maddelerinde alınacak vergilerin miktarı ve zamanı konusunda emirler bulunmaktadır. Özellikle sipahilerin reyadan hasat mevsiminden önce vergi talep etmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira zamanından önce tahsil edilen verginin iki sakıncası olmaktadır ki birincisi; halk için tarladan kaldırmadığı mahsulün vergisini ödemek bir takım sıkıntıları beraberinde getirmektedir. İkincisi ise; sipahi verginin tahsil tarihinden önce azledilir veya herhangi bir şekilde tumarını kaybederse, yerine gelecek sipahi de kendi zamanına düşen vergiyi talep edecektir. Bu durumda aynı dönem içerisinde halktan iki defa vergi tahsil edilmiş olur. Kanuna göre ilk sipahi bu geliri kendi yerine gelene geri vermelidir. Bununla birlikte halkın da, vergisini önceki sipahiye ödediğini kadıdan aldığı bir belgeyle ispat etmesi gerekir. Söz konusu problemler sebebiyle I. Süleyman devrinde çoğu vergilerin tahsil zamanları açıkça belirtilmiştir. Mesela, "İспенçe" mart başında, "Koyun hakkı" nisan başında, "Otluk resmi" çayır biçme zamanında, "Âsiyâb (değirmen) resmi" harman kaldırıldıktan sonra, "Bahçe öşrü ve Bostan öşrü" mahsul kaldırıldıktan sonra alınacaktır. Bu tarih hangi görevlinin zamanına düşerse vergi ona ait kabul edilir⁵⁵.

⁵³ "(...) nam karyesi muaf iken vali-i vilayetler kah müşahare ve kah (...) ve kah teklif-i şâkka ile teklif idüp rencide eylediklerin bildürüp ellerinde olan muafiyetnâmeleri mucibince tekâlîf-i şâkka ile ve mir-i miran ve voyvodaları tekalif ile hilaf-ı şer' ve kanun teaddi ve tecavüz olumayup (...)" A.ŞKT-1, 15/61. Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 336/1299

⁵⁴ "(...) hâliyâ muhassıl-ı emvâl olanlar olıgelene muhâlif liva-i mezbûr dahi karyelerine otuz ve kırk atlı ile adam gönderip fukarânın ehl ve iyâlleriyle sâkin oldukları evleri üzerlerine konup müft ü meccânen yem ve yemeklerin ve hilaf-ı şer' ve kanun ta'allül ve bahâ ve zahîre ve kaftan baha ve konak [...] selâmiye nâmıyla küllî akçelerin alıp bunun emsâli zulm ve ta'addîlerinin nihâyeti olmamakla (...)" A.ŞKT-2, 75/303.

⁵⁵ İnalçık (2000), s. 84. Ayrıca bk. Barkan (2001), s. 269-270. Niğbolu Kanunnâmesi md. 12-19. 1652 senesinde Musul Kadısına gönderilen hüküm şu şekildedir: "(...) rusumun cem' zamanı geldikde eyâlet-i mezbûre âhara tevcih olunmakla tekraren dahi rusûm taleb olunup senedli iken def'-i rusûm taleb olunmakla re'âyâ taifesi perakende ve perişan olup üzerlerine edası lazım gelen rusumlarını kadimden olageldiği üzre vakt ü zamanıyla verip

Vergileri toplamakla görevli olanların her ne kadar bu görevi kadıların denetiminde yerine getirmeleri gerekiyorsa da, toprakların büyüklüğünün zaman zaman söz konusu denetimi sekteye uğrattığı muhakkaktır. Belgelerde görevini kötüye kullanan görevlilerin yerlerine, yenilerinin tayin edildiği anlaşılmaktadır⁵⁶.

Öte yandan İdarecilerin yanında, kadıların da kanuna aykırı fiiller gerçekleştirdikleri merkeze ulaşan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Kadıların buldukları kazanın hem idari hem de mülki amiri konumunda olmaları mesela, vergilerin toplanması, sefere gitmeyenlerin teftiş olunması⁵⁷, cezaların “kadı marifeti” olmadan uygulanamaması⁵⁸ gibi birçok alanda denetleme görevlerinin olduğu düşünülürse, vazifeyi suistimalin birden fazla alanda yapılıma ihtimalini açıklamak mümkün gözükmektedir.

İncelenen hükümlerde, halkın veya diğer görevlilerin kadıdan şikâyet konuları çeşitlidir. Şikâyetler arasında en fazla göze çarpan konu, kadıların “devre çıkmak” olarak tabir edilen halktan kanuna aykırı para ve yiyecek toplamalarıdır. Ayrıca ahaliden toplanan vergiler konusundaki usulsüzlükler de zikredilebilir. Bu alandaki şikâyetlerin diğer konulara nazaran daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı kadıların eşkıya ile birlik olup ev basma, gasp ve yağma gibi kanunsuz fiilere karıştıklarını; ayrıca mahkemeye başvuran ölü yakınlarından kassam sıfatıyla miras taksiminde kanuna aykırı hisse talep ettiklerini veya terekeyi tamamen gasp ettiklerini ifade eden hükümlere de rastlanmaktadır.

“Ceza” başlığı altında tasnife tabi tutulan şikâyetler arasında ise, çoğunlukla “haramî”, “haydut” olarak nitelendirilen eşkıyanın öldürme ve

eda eylediklerinden sonra mukaddem rusûm talebiyle rencide olunmamak (...)” A.ŞKT-2, 25/100.

⁵⁶ “(...) Sultanönü sancağı mütesellimi olan Abdülkerim Bilecik kasabası seksen ve doksan atıyla gelüp devr memnu iken karye be karye gezüp reayânın müft-ü meccânen yem ve yemeklerin aldugundan gayri cebren hayvanların ahurlarından çıkarup taşrada kalmakla (...) imdi mezbur kadızâde zîde kadruhü livâ-i mezbura mütesellim nasb ve tayin (...)” A.ŞKT-1, 12/42.

⁵⁷ “Ve dahi sefere varmayan yayanın yasağı, kuzât ma’rifeti ile teftiş oluna...”; “Muhtesip olan kimesne kâdî marifetiyle narh vere...” Akgündüz (1990), 9, s. 521, 524.

⁵⁸ II. Bayezid dönemi Tuna Tuzlası yasaknâmesinde “... Her kim yasağıma muhalefet edüb Olursa kulum bula, dutup kadı meclisine getüre. Kadı dahi ber-müceb-i şer’i şerif teftiş eyleye. Eđer emrime muhalif iş etdükleri şer’le zâhir olursa, kadı ma’rifetiyle yasağım mücebince kulumhaklarından gele. Ammâ kadı ma’rifeti olmadan kimesneye kulum yasak etmek câzi değildir.” M. Akif Aydın (2002), “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, 10, s. 19 ; Akgündüz (1990), 2, s. 594.

yaralama olayları bulunmaktadır. Söz konusu suçlar daha ziyade gasp ve hırsızlık sonucu meydana gelen suçlardır. Öldürme olaylarıyla ilgili şikâyetlerin çoğunluğu “şer’le *hakkından gelinmek*” olarak son bulmaktadır. Öte yandan bazı görevli yakınlarının da, öldürme olaylarına iştiraklerini ve eşkıya ile birlik olduklarını gösteren hükümleri de ifade etmek gerekir. Zira her dönemde olduğu gibi, inceleme konumuz olan XVII. yüzyılda da, idarecilere yakın olan reayanın söz konusu yakınlığı kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı anlaşılmaktadır.⁵⁹

“Alacak” başlığında tasnif edilen şikâyetler arasında, müslim veya gayr-i müslim ahali arasında cereyan eden ve metinlerde genellikle “karz” olarak ifadesini bulan ödünç para ile ilgili şikâyetler çoğunluktadır⁶⁰. Bunların bir kısmı alacağını borçlu hayattayken tahsil edememiş alacaklıların, varislere açtıkları alacak davalarıdır⁶¹. İncelenen şikâyetler arasında borçludan murabaha talep edildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim 1063 (1653) tarihinde Anadolu’ya gönderilen bir hükümde, borç olarak verilen paraların beş seneden bu yana geri ödenmediğinden bahisle; “*asl-ı mal ve güzeşte murabahası*”nın tahsil edilmesi için hüküm yazılmıştır⁶². Buna ek olarak, alınacak murabahanın oranının yüksek olmamasına da dikkat edildiği görülmektedir. Nitekim Kanuni döneminde, borçlanmalarda söz konusu oran % 10-15 arasında tespit edilmiştir⁶³. Devletin murabahada söz konusu oranın

⁵⁹ A. ŞKT-2, 36/147

⁶⁰ “(...) nam kimesne (...) nam karyede olan Ali nam kimesneden karz-ı şer’den on bin akçe hakkı olup elinde olan deyn temessükü mücebince taleb eyledikde vermekde ta’allül ve inad eylediğin bildirip (...)” A.ŞKT-2, 114/448. “(...) nam zimmi gelip bundan akdem tüccâr tâifesinden Anapendo oğlu Ararna nam ermenilere ber vech-i karz dört bin beşyüz (...) kuruş verip taleb eylediklerinde vermekde özr eylediklerin bildirip (...)” A.ŞKT-1, 204/828. Ayrıca bkz A.ŞKT-2, 42/172; A.ŞKT-1, 9/30; 14/52; 14/54; 18/76; 21/96; 24/111; 26/122; 56/281; 113/509; 146/631; A.ŞKT-2, 19/73; 44/180; 184/707; 187/720; 225/868 vb.

⁶¹ A.ŞKT-2, 294/1136. Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 17/73; 19/81; 22/103; 47/237; 50/248; 141/610. A.ŞKT-2, 22/90; 97/385; 235/906 vb.

⁶² “(...) evkâf-ı mezbure nukudunun mütevellisi yediyle Ankara Kazası kethüdâ yeri olan Ali nam kimesneye mu’âmele-i şer’iyye ile bin yüz elli kıt’a altı kuruş verilip beş seneden beri aslın ve murâbahasın vermeyip zimmetinde olmakla asl-ı mâl ve güzeşte murabahası vakf için bi’t-tamâm tahsil ettirilip (...)” A.ŞKT-2, 276/1060. Ayrıca A.ŞKT-1, 128/566; A.ŞKT-2, 2/9; A.ŞKT-2, 331/1278; A.ŞKT-2, 333/1286.

⁶³ “Vech-i tahrîr-i sicil oldur ki; kazâ-i Çirmen tevâbi’inden karye-i Karaağaç’da sabıka Yunus voyvoda vakf eyledüğü akçe ki on dört bin akçedir murâbahası mürtezikaya vefa itmedüğü ecilden On’un onbir akçe iki pula kibel-i şer’den izin virülüp vakf-ı mezburun

geçilmemesi için adalet fermanları yayınladığı bilinmektedir. Bu fermanlardan bazıları Rumeli veya Anadolu'daki bütün kadılara gönderilmiş umumi ıslahat emirleri şeklindedir. Fermanlarda resmen izin verilmiş oranların dışına çıkılmaması konusundaki ihtarlar dikkati çekmektedir⁶⁴.

Öte yandan halkın ödemeye gücünün yetmediği durumlarda murabahanın alınmaması gerektiğini emreden hükümlere de rastlanmaktadır. Şikâyetler arasında Demirhisar kadısına gönderilen bir hükümde varislerin murâbaha ödemeye gücü yetmediğinden alınmaması gerektiği belirtilmektedir⁶⁵.

“Vakıf” başlığı altındaki şikâyetler ise çoğunlukla vakıfların şartnamelerine aykırı olarak işlem yapılması, vakıf görevlilerinin görevlerini ihmal veya suistimalleri, ayrıca vakıf arazilerindeki halk ile vergileri toplamakla görevli olanlar arasında çıkan anlaşmazlıklarla ilgilidir. Özellikle Saray ağalarının şikâyet konuları arasında öne çıkan başlık, kanuna aykırı olarak vakıflarda yapılan vazife ihdaslarıdır. Bilindiği üzere Osmanlı vakıf uygulamasında zaruret olmadıkça, vâkıfın (vakıf kurucusu) şartnamede belirtmediği görevler için kadı görevlendirme yapamazdı. Ancak vâkıf, mütevellî veya kadıya böyle bir yetki vermişse, vakfın amacına ters düşmeyecek vazifeler ihdas edilebilirdi. Literatürde buna “*ihdâs-ı vezâif yetkisi*” denmektedir⁶⁶. Buna karşılık incelenen hükümlerde kadınların vakıflara usulsüz bir şekilde görev ihdas ettiklerini gösteren şikâyetlerin yanında, halktan olan kişilerin de sahte beratlarla çıkar sağlamak için gerçekleştirdikleri filler azımsanacak ölçüde değildir⁶⁷. Söz konusu vazife

mütevellîsi talebiyle kayd-ı sicil olundu.” Bkz. Barkan, Ömer Lütfi. (1966). Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659). *Belgeler*, C. III, S. 5-6, s. 34, dp. 31.

⁶⁴ “.... İmdi on’u birbuçuktan ziyade muameleye ruhsat verilmemiştir, her kim On’u birbuçuktan ziyade muamele edüp fukaraya zulüm ve teaddi eyler ise gelup medyûn-u tazallum eyledikte, On’u birbuçuktan ziyade ne miktar akçesin almış ise ba’de’s-subut asl-ı male hesab idüp ziyadesin giru ashabına alıvirüb, min ba’d ribahorlara On’u birbuçuktan ziyade muamele aldirmayasız. Her kim memnu’ olmaz ise mecâl virmeyüb, muhkem habs idüp yarar adamlara koşup mukayyed ve mahbus Dergâh-ı Muallama gönderesiz ki müebbed küreğe konula.” Bkz. Barkan, “Tereke Defterleri”, s. 38, dp. 36.

⁶⁵ “(...) mezburları karyelerine götürüp iskân ettirmekle murâbaha vermeğe iktidârları yoğiken vârisleri murâbaha namıyla akçe talebiyle rencide ve remide etmekden hâlf olmadıkların bildirip üç seneye değin tedric ile asıl malları vermek şartıyla murâbaha nâmına akçe talep olunmak ettirilmemek namında (...)” A.ŞKT-2, 325/1253.

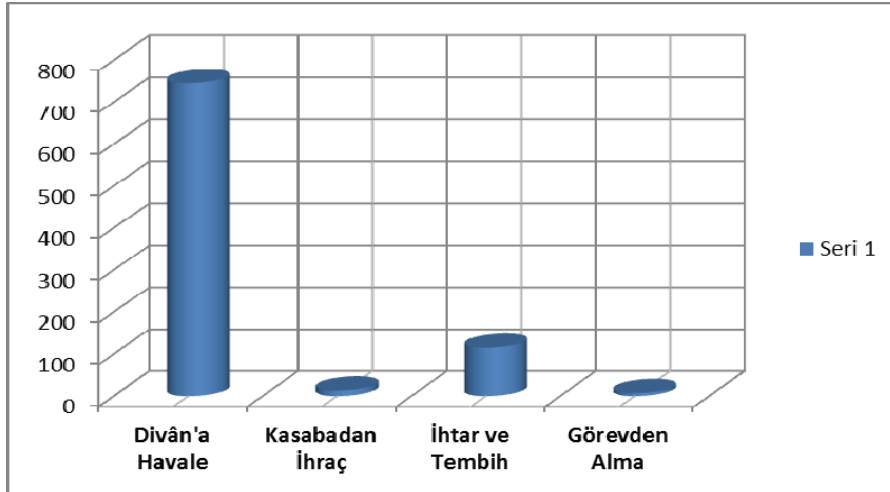
⁶⁶ Akgündüz. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (2. bs.) İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, s. 350.

⁶⁷ A.ŞKT-2, 55/225; 24/98; 88/355; 165/633; 175/671; 209/808; 219/845; 268/1030; 274/1054. A.ŞKT-1, 15/62; 59/300; 82/391; 123/544 vb.

ihdaslarının, vakıflarda görevli olan kişiler tarafından gerçekleştirildiğini gösteren şikâyetlere de rastlanmaktadır⁶⁸.

d. Şikâyetlerin Hukuki Sonuçları

İncelenen şikâyetlerin büyük bir kısmı şikâyete konu olan olay izah edildikten sonra hangi makama hitaben yazılmışsa “Şer’le hakkında gelinmek” veya “Mucebince Şer’le görülmek” tabirleri ile son bulmaktadır. Bazı şikâyetlerde “şer’ ve kanuna göre” kaydı da yer almaktadır. 2215 şikâyet arasında bu şekilde son bulan kararların sayısı 1326 adettir. Şikâyetlerin diğer bölümünde, problemin mahalli mahkemede çözüme kavuşturulamazsa Divan’a havalesi emredilmektedir. Bu şekilde son bulan şikâyetlerin sayısı azımsanmayacak ölçüdedir (745). Bunun yanında, mahalli mahkemede görülmeden doğrudan Divan’da kazaskerlerin huzurunda görülmesinin emredildiği şikâyetlere de rastlanmaktadır. Divan’dan ilgili makamlara gönderilen kararlarda şikâyetin izahının sonunda, idarecilere hitaben kaleme alınan ihtar ve tenbihlere de rastlanmaktadır (115). Son olarak, sayısı düşük dahi olsa kasabadan ve görevden ihraç cezaları da incelenen şikâyetlerde tespit edilmiştir.



Tablo 6: Şikâyetlerin Hukuki Sonuçları

⁶⁸ A.ŞKT-1, 15/62; 36/172; 55/278. Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 230/887; 336/1297.

İncelenen şikâyetlerde davalıların Divan'a havalesinin iki şekilde mümkün olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan birincisi, şikâyetler üzerine yerel mahkemelerde davaları görülüp suçları kesinleşmiş fakat çözüme kavuşturulamamış davalılar hakkında “*Âsitâneye ihzarı*” ibaresinin yer almasıdır. Divan'a gönderilen şikâyetlerde bu şekildeki davaların birden fazla şikâyete konu edildiği anlaşılmaktadır. Bu şekildeki şikâyetler, daha ziyade “*ehl-i fesad*” olarak nitelendirilen eşkıya hakkındaki şikâyetler ile emre uymayan görevliler (ehl-i örf/ehl-i şer') hakkındaki şikâyetlerdir. Eşkıyanın kasaba ve köylerde hukuka aykırı gerçekleştirdiği fiiller sonucunda “*hakkından gelinmesi*” emrinin yanında, grubun elebaşlarının Divan'a gönderilmesinin de emredildiği görülmektedir⁶⁹. Ayrıca verilen emirlere uymayan veya görevi kötüye kullanan idarecilerin hakkından gelinmesi emredilmekte, aksi takdirde Divan'a havalesi istenmektedir.⁷⁰

Şikâyet konusu ve hakkında şikâyet edilen grup veya kişi izah edilip “*mahallinde ihkâk-ı hak olunmazsa Âsitâne'ye havale*” kaydı, hukuki problemin yerel mahkemede çözüme kavuşturulamama ihtimaline karşılık alınmış bir tedbir olarak görülebilir. Zira burada daha yüksek bir mahkemenin adres gösterilmiş olmasını, Osmanlı uygulamasında adaletin teminat altına alınma isteği olarak yorumlamak mümkündür. Ayrıca metinlerdeki bu kayıt, merkezi idarenin, gerek reaya gerekse idareciler tarafından Divan'a sunulmuş bir şikâyeti çözüme kavuşturana kadar takip ettiğinin de bir göstergesidir.

Öte yandan Divan'a havaleyi gerektiren ikinci bir uygulama da, davanın yerel mahkemelerde görülmeyip doğrudan Âsitâne'de görüleceği emridir. Bu şekilde kaleme alınan kararlar çoğunlukla idareci ve kadılar hakkındaki şikâyetler üzerine verilmiştir.

⁶⁹ “ (...)merkum Ahmed'in ve tevâbi olan ekşiyânın haklarından gelinmesi lazım ve mühim olduğun i'lâm eyledikleri ecilden mezkur Ahmed'i ahz edüp mukayyed ve mahpus Âsitâne-i Saadetime irsâl eylemeniz babında (...)” A.ŞKT-1, 4/4.

⁷⁰ “ (...)timâr-ı mezbûru mezkûr alaybeyisi mu'ârâza ettirmeyip bundan sonra memnû' olmaz ise mezkûr alaybeyleri kayd-u bend ile Âsitâne-i Saadetime ihzâr olunmak (...)” A.ŞKT-1, 115/513. “ (...)Şaban nâm Bostancı bir tarikle temessük îrâd edip zikr olunan vakfin zabtı ben dahi aldım deyü dahl ve adam gönderip ol cânibde olan voyvodası Ali zîde kadruhunun zabtına mâni' olmakla gadr olunmağın varan adamına müdâhale ettirilmeyip mûmâ-ileyhin adamını zabt ettirilip memnû' olmaz ise Âsitâne-i Saadetime havâle olunmak üzere (...)” A.ŞKT-1, 98/451; Ayrıca bkz. A.ŞKT-1, 147/633 vb.

Şikâyetler üzerine Divan'dan ilgili makamlara gönderilen hükümlerde, mahalli mahkemelerde çözüme kavuşturulamayan davaların Divan'da görülmesi emrinin yanında, suçlular hakkında kasabadan ihraç istemini ifade eden emirlere de rastlanmaktadır. Söz konusu hükümlerin çoğunlukla “*ehl-i fesad*” olarak ifadelendirilen, halkın huzur ve asayişini bozan kişiler hakkında emredildiği tespit edilmiştir⁷¹. Kasabadan ihraç cezasının zaman zaman görevini kötüye kullanan görevliler için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1062 senesinde Kocaeli sancak mutasarrıfı ve Üsküdar kadısına gönderilen bir hükümde reayanın mahalle imamını şikâyeti konu edilmiştir. Şikâyete göre, Sarı Ali ismiyle bilinen imam imamet vazifesine yakışmayan davranışlarda bulunduğu için “*ehl-i fesad*” olarak vasıflandırılmaktadır. Bu sebeple kasabadan nefyine hükmedilmiş ve yerine yeni bir imam ve hatip atanmıştır. Fakat eski imamın kanuna aykırı davranış görevi tekrar üzerine almaya çalıştığı metinden anlaşılmaktadır⁷². Dikkati çeken bir başka hükümde de, Kudüs ahalisinin şikâyeti kaleme alınmıştır. Şam Paşasına gönderilen hükümde, görevini kötüye kullanan mahkeme kâtiplerinin kasabadan ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Metinden tam olarak hangi fiili işledikleri açık olarak anlaşılmamaktadır. Katiplerden birinin sancakbeyinin katibi olduğu ve gayr-i müslim olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla suça karıştığı tespit edilen kişilerin ihraç kararlarında, müslim veya gayr-i müslim için herhangi bir ayırım yapılmamıştır. Verilen ihraç emrinin birçok defa gönderildiği, fakat emre uyulmadığı zikredilmektedir⁷³.

Divan'dan gönderilmiş bazı hükümlerde, kadılar hakkında da kasabadan ihraç cezaları tespit edilmiştir. Kasaba ahalisinin şikâyeti üzerine

⁷¹ “ (...) mezbûr Acemzâde'nin hizmetkârların dükkânlarından ve yollarda avrat çekip gece ile bazılarının kapıların kırıp bu makûle zulm ve te'âddiden hâli olmadıkların bildirip men' ve def' olunmak babında emr-i şerîfim ricâsına arz eylediğin ecilden mezbûr hizmetkârların zabt edip bir ferde te'âddî olunmaz ise sâkin ola bunun gibi şekâvetleri zuhûr eder ise izn-i şer'le vilâyetden sürülmek emrim olmuştur (...)” A.ŞKT-1, 90/426; “(...) fi'l-vâki' mezburların şekâvetleri vâki' ise haklarından gelinip ve mahalle-i mezbûrdan ihrâcî için (...)” A.ŞKT-1, 144/623; Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 41/169; A. ŞKT-2, 183/699-704; A.ŞKT-2, 41/169.

⁷² “ (...)mezbur Hasan Halife'ye ibkâ ve mukarrer kılınıp mezbur Sarı Ali mukaddemâ sâdir olan fermân-ı şerîfim mucebince nefy olunmak bâbında (...)” A.ŞKT-2, 50/207

⁷³ “ (...)nam kimesne kendi halinde olmayıp el mesâlihine karışıp mahkeme kitâbetinde olup berî olmakla nice fesâdât zuhur eyleyip ve sancağı beyi katibi olan Circis nam zimmî fesad üzre olmakla mezbûlar nefy ve iclâ olunup min ba'd mahrûsa-i mezburede iskân ettirilmemek bâbında bir kaç def'a mü'ekked evâmir-i şerîf verilmiş iken bazı kimesnelere istinâd etmekle itâ'at etmediklerin bildirip (...)” A.ŞKT-2, 73/299

kaleme alınan şikâyetle daha önce fetvada görevli olan hatibin görevden alındığı, fakat Mehmet adlı kadı ile hukuka aykırı davranışlar içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hükümde hem eski hatibin hem de kadı'nın kasabadan çıkarılmasına hükmedilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili olarak Şeyhülislamlık makamından da onay alınması dikkati çekmektedir. Zira gerek fetva ile görevli olan hatibin, gerekse kadı'nın hukuk sisteminin adil bir şekilde işlemesi bakımından mevkilerinin önemi tartışılmaz bir şekilde bilinmektedir. Dolayısıyla böyle görevlerde istihdam edilen kişiler hakkındaki ihraç kararlarında şeyhülislamın fetvalarının alınması da konunun önemini açıklar mahiyettedir⁷⁴.

Kaynaklar incelendiğinde Osmanlı'da özellikle görevde olan kadıların usulsüz uygulamalar nedeniyle beylerbeyi, sancakbeyi gibi ehl-i örfü şikâyet ettikleri ve yapılan şikâyetler sonucu idarecilerin cezalandırıldığı, mallarının müsadere edildiği veya azledildiği örneklerine rastlanmaktadır⁷⁵. İncelenen şikâyetlerde de, görevlilerin yetki tecavüzleri ve görevlerini suistimalleri sebebiyle Divan'a havalelerinin yanında, bazı kararlarda görevliler hakkında Divan'dan verilen hükme itaat edilmediğinde görevden alma cezasının gündeme geldiği görülmektedir.

Konu ile ilgili Konya kadısına gönderilen bir hükümde naibin mahsulü tahsil edip kadıya ödemesi gereken meblağı ödemediğinden görevine son verildiği anlaşılmaktadır⁷⁶. Osmanlı'da, gerek ahali gerekse ehl-i örf tarafından yapılan şikâyetler üzerine kadıların veya kazaskerlerin görevlerine son verildiğini gösteren başka örnekler de mevcuttur. İncelediğimiz dönem içerisinde genellikle rüşvet almak suçundan görevlerine son verilen

⁷⁴ “(...) Câmî'-i Atik'de hatib olan Nizâmî mukaddemâ fetvâdan ref' olunup ve Mukayyid Mehmed nam Kadı hevâlarına tâbi' kimesneler ile fesâddan hâli olmamalarıyla kasaba-i mezburden nefy olunmak bâbında emr-i şerîfîm rica eyleyip ve bi'l-fi'l Şeyhülislam olan a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn Mevlâna Mehmed Şehab'ı edamallâhu te'âlâ fezâilehu ikisinin dahi sû-i hâline vukûf hâsıl edip def'-i ihtilâl için mezburlar kasaba-i mezburden nefy olunması (...)” A.ŞKT-2, 237/915

⁷⁵ Selaniki Mustafa Efendi. (1989). *Târih-i Selâniki*, Mehmet İpşirli (hızl), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2, s. 678.

⁷⁶ “ (...) Abdullah dahi varıp kaza-i mezburu beş aydan mütecâviz zabt ve mahsulün ahz ve kabz edip lakin mevlânâ-yı muma-ileyh bir akçe ve bir habbe mahsul göndermeyip küllî gadr ve hayf etmekle muma-ileyh dahi mezbur Abdullah'ı naiblikden ma'zul ve yerine Hasan zide fazluhuyu naib nasb ve tayin (...)” A.ŞKT-2, 55/226

kazaskerlere Çeşmi Mehmet Efendi (1632), Cinci Hüseyin Efendi (1646) ve Memik-zade Mustafa Efendi (1654) örnek verilebilir⁷⁷.

İncelenen şikâyetlerde ilgili makama gönderilen hükümlerin bir kısmında, verilen mahkeme kararına uyulmadığı takdirde, emre uymayanların cezalandırılacağı ihtar edilmektedir. Söz konusu ihtarların çoğunlukla hukuka aykırı fiillerin gerçekleşmesine göz yumduğu veya suçlularla ortak olduğu gerekçesiyle, kararların gönderildiği görevliler hakkında kaleme alındığı görülmektedir. Nitekim Aydın sancak mutasarrıfı ve Tire kadısına gönderilen hükümde, sancak mutasarrıfının kendi tarihine dahil olmadığı halde mahsulü toplattığı anlaşılmaktadır. Metinden, mahsulün daha önce de talep edildiği fakat mutasarrıf tarafından emre riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Hüküm “*tedârikin görölür*” ibaresiyle son bulmaktadır⁷⁸. Mülkiyeti konu edinen bir şikâyette ise, başkasına ait olan çiftliğe müdahale eden kişinin sancakbeyi mütesellimi tarafından engellenmesi emredilmekte, konuya önem verilmezse şiddetli bir şekilde cezalandırılacağı ihtar edilmektedir⁷⁹. Öte yandan diğer görevlilerin vazifelerine müdahil olan ehl-i örf hakkında da tehdit içeren ifadelere rastlanmaktadır⁸⁰.

SONUÇ

Sonuç olarak, Divan-ı Hümayun’a gönderilen şikâyetlerin dönemin siyâsi ve iktisâdi yapısındaki değişmeler ve yaşanan gelişmelerle yakından ilgisi olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir. Özellikle görevlilerin savaşlar sebebiyle vergi tarh ve tahsilinde yaşadığı zorluklar, ayrıca meydana gelen ayaklanma ve isyanlar da halkın Divan’a gönderdiği şikâyet konularının şekillenmesinde etkili olmuştur.

⁷⁷ Işın, Bür (1965). *XVII. Asrın İlk Yarısında Payeli ve Bil-Fil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*. (Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s. 92-93, 151. Daha sonraki dönemler için bkz. Gökçay, Gülsen. (1964). *XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*. (Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

⁷⁸ A.ŞKT-1, 48/241; Ayrıca bkz. A.ŞKT-2, 207/802.

⁷⁹ A.ŞKT-1, 62/316.

⁸⁰ “ (...)nam zaim ve (...) nam zaim kendi hallerinde olmayıp her gelen mirimiran ve mir liva ve kadı ve nâib ve sâyir ehl-i örf yanlarına varıp Karahisar-ı Şarkî re’âyâsı fukarâsının mesâlihine karışıp bi-gayr-i hak nice akçelerin alıp ve aldırıp (...) ki bundan sonra re’âyâ emûruna beylerbeği mesâlihine karışılar ise dirlikleri âhara tevcih ve eşedd ukubet ile haklarından gelinir ana göre basiret üzre olmaları bâbında (...)” A.ŞKT-2, 344/1331.

İncelenen metinler içerisinde, kamu görevlileri hakkındaki şikâyetlerin birinci sırayı aldığı görülmüştür. Özellikle “ehl-i örf” olarak nitelendirilen görevliler hakkında gerek müslüman ve gayr-i müslim olan reayanın, gerekse diğer ehl-i örf ve ehl-i şer’ gurubunun şikâyetleri tespit edilmiştir. Kamu görevlilerinin, reayaya nispeten daha fazla sayıda şikâyete konu olması, reayanın kendi aralarındaki ihtilafları yerel mahkemelerde çözüme kavuşturması ve bu tür davaların Divan’a gönderilmesine ihtiyaç duyulmaması ile açıklanabilir. Yerel mahkemelerde birden fazla şikâyet konusu edilen ve çözüme kavuşturulamayan davaların ise çoğunlukla idarecilerin görevi suistimal ve yetki tecavüzüne ilişkin suçlara ilişkin olduğu tespit edilmiştir.

Şikâyet konularının bazen “*Alacak*” ve “*Satım*” konularını içeren bir hak kaybı, bazen de görevli oldukları alanla ilgili ortaya çıkan usule aykırı bir fiil olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte görevlilerin “*Görevi Kötüye Kullanma*” ve “*Görev ve Yetki Tecavüzü*” alanına giren fiillerinin diğer şikâyet konularına göre oldukça fazla olduğu tespit edilmiştir. Yetkililerin özellikle usulsüz fiillerini kapsayan şikâyetlerde ise reayanın ilk sırada şikâyetçi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla reayanın idarecilerin kanuna aykırı fiillerinden birinci derecede etkilenen grup olduğunu söylemek mümkündür. “*Hilaf-ı şer’ ve kanun akçe talep etmek*” olarak ifadelendirilen kanuna aykırı para toplanması şikâyetlerin başında gelmektedir. Ayrıca ehl-i örfün kendi işleri için reayanın nakil araçlarını kullanması veya reayaya bir takım hizmetler teklif etmesi de söylenebilir. Bu şikâyetler sonucu Divan’dan ilgili makamlara gönderilen emirlerde halkın angaryaya karşı korunduğu anlaşılmaktadır.

Ehl-i şer’i konu alan şikâyetlerin ise, ehl-i örf nazaran daha az sayıda olduğu tespit edilmiştir. İncelenen şikâyetlerde, özellikle kadıların devre çıkmak ve ahaliden usulsüz akçe toplamaları başı çekmektedir. Buna karşılık şikâyetlerin geneline bakıldığında, kadılar hakkındaki şikâyetlerin ehl-i örf göre daha düşük olması (733-145), adli yapının idari yapıya nispetle daha düzenli bir şekilde işlediğinin göstergesidir. Bunda idarecilere nazaran hukuk adamlarının görev ve yetki alanlarının daha iyi belirlenmesi ve kadıların bir hukukçu olarak hukuka riâyet noktasında daha duyarlı ve daha birikimli olmalarının rolü de etkili olsa gerektir.

İncelediğimiz şikâyetlerde reaya içerisinde şikâyet edenler profiline baktığımızda kadınların erkeklere nazaran Divan’a daha az sayıda şikâyet gönderdikleri görülmektedir (1/10). Bu durumu ihtilafların mahkemeye gitmeden hakemler aracılığı ile çözülmüş olabileceği varsayımının yanında,

kadınların şikâyetçi olduğu davaların yerel mahkemelerde çözüldüğü ve Divan'a gitmeye gerek kalmadığı şeklinde açıklamak da mümkündür. Öte yandan kadınların Divan'a gönderdiği şikâyetler incelendiğinde, halktan olan kadınların kamu görevlisinin yakını olan kadınlara göre sayı bakımından daha fazla olması dikkat çekicidir. Bu da bize uygulamada Divan'a şikâyette bulunmak için herhangi idari veya adli bir görevlinin yakını olma şartının bulunmadığını, halktan bir kadının da şikâyetini gerek bizzat gerekse vekili aracılığı ile merkeze ulaştırdığını göstermektedir. Bu uygulama Osmanlı'da mahkemeler önünde teb'anın eşitliği hakkında da bizlere fikir vermektedir.

Gayr-i müslimlerin şikâyetçi olduğu durumların da, Müslümanlara nispetle daha az olduğu görülmüştür. Bu durum zımmi nüfusun müslümanlara oranla düşük olması ile açıklanabileceği gibi, gayr-i müslimlerin aralarındaki anlaşmazlıkları kendi içlerinde sulh yoluyla çözüme kavuşturmuş olabilecekleri yorumu da muhtemeldir. Ayrıca ihtilafların şer'iyye mahkemelerinde görülüp Divan'a havalesinin gerekmediği de düşünülebilir. Öte yandan Gayr-ı müslimlerin şikâyet edildiği hükümlerin büyük çoğunluğunun yine zımmi halk tarafından yapıldığı tespit edilmiştir.

Merkezi hükümetin gerek ehl-i örf gerekse ehl-i şer'in halka karşı gerçekleştirdikleri kötü muameleleri engellemek üzere, ısdar edilen müstakil adaletnâmelere rağmen geniş bir coğrafyaya sahip Osmanlı'da, söz konusu hukuka aykırı uygulamaların tamamen önüne geçilmesi mümkün olmamıştır. Reayanın gerek yerel mahkemelere, gerekse Divan'a şikâyet hakkı olmakla birlikte, görevliler tarafından yapılan her kanunsuz uygulamanın ilgili makamlara iletilip iletilmediği konusu müphemliğini korumaktadır. Buna rağmen, Osmanlı'da görevlilerle reayanın kanun önündeki eşitliği vurgulanması gereken bir gerçekliktir. Zira şikâyetin kimin tarafından yapıldığına bakılmaksızın, konu ile ilgili gerekli tetkikat yapıldıktan sonra şikâyete konu olan kişiler ister mülki veya adli amir, ister reaya olsun suçun çeşidine göre cezaya çarptırılmıştır. Başka bir ifade ile, suçlu olanların kanun önünde görev ve mevkiilerine göre bir ayrıma tabii tutulmadığı ve adaletin tesisinin büyük ölçüde sağlanmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Son olarak, Osmanlı Devleti'nin topraklarının yüzölçümü ve farklı coğrafyalar üzerindeki hakimiyetin altı asır gibi uzun bir süre devam ettiği de göz önüne alındığında, adli yapıdaki bir takım aksaklıklara rağmen XVII. yüzyılda Osmanlı hukuk sisteminin mahkemelere yansıyan hukuki olaylar bakımından, adalete uygun bir şekilde işlediğini düşünmek mümkündür.

KAYNAKÇA

A.DVN.ŞKT-1.

A.DVN.ŞKT-2.

Akgündüz, Ahmet. (1990). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, (1. bs.) İstanbul: Fey Vakfı, 1, 2, 4, 9. (7. Ciltten sonra yayın Osmanlı Araştırmaları Vakfına geçmiştir.).

Akgündüz, Ahmet. (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (2. bs.) İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Aydın, M. Akif. (2004). Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri, *Osmanlı Araştırmaları*, 14, s. 37-46.

Aydın, M. Akif. (2002). Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi, *Türkler*, 10, s. 15-20.

Barkan, Ömer Lütfi. (2001). *XV ve XVI ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları : kanunlar (tıpkıbasım)*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.

Barkan, Ömer Lütfi. (1996). Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler*, 3 (5-6), s. 1-46.

Bür, Işın. (1965). *XVII. Asrın İlk Yarısında Payeli ve Bil-Fiil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*. (Mezuniyet Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Emecen, Feridun M. (2005). Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet, *TALİD*, 3 (5), s. 107-139.

Emecen, Feridun M. (1994). “Devre Çıkma”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 9, s. 250-251.

Feridun Bey. (1858). *Münşeâtü's-Selâtin*, (2. bs.) İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1.

Genç, Yusuf İhsan- Yıldırım, Hacı Osman. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (2. bs.) İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

- Gökçay, Gülsen. (1964). *XVIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*, (Mezuniyet Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
- İnalcık, Halil. (2000). Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzarlar, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (1. bs.), İstanbul: Eren yayıncılık, s.49-71.
- İnalcık. (2000). Adâletnâmeler, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, (1. bs.), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kütükoğlu, Mübahat S., (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, (1. bs.), İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Kütükoğlu, Mübahat S., (1995). “Elkâb”, *İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 11, s. 51-54.
- Selaniki Mustafa Efendi. (1989). *Târih-i Selâniki*, Mehmet İpşirli (hızl), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2.
- Soyer, Emel. (2007). XVII. yy. Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Uluçay, Mustafa Çağatay (1944). *XVII. Asır'da Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa: Manisa Halk Evi Yayınları.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı. (1984). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, (3. bs.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.